

RECENZIJOS

doi: 10.15388/Baltistica.56.1.2415

Jochen D. Range (Hrsg.), **Biblia tatai estī Wīřsas Schwēntas Rařchtas, Lietuwīřchkai perguldītas per Janā Bretkunā. Textedition des Bandes 7 der Handschrift: Das Neue Testament. Evangelien und Apostelgeschichte Labiau 1580 (= Biblia Slavica 6: Supplementum: Biblia Lithuanica 2(7))**, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017; elektroninė knyga, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2019.

Išleistas Jono Bretkūno Naujojo Testamento diplomatinis leidimas (teksto perrašas su tekstologiniais paaiškinimais), parengtas profesoriaus Jocheno Dieterio Rangės, didžiąją savo profesinės karjeros dalį paskyrusio Jono Bretkūno Naujojo Testamento vertimo tyrimams, į šią problematiką įtraukusio ir jaunųjų mokslininkų iš Lietuvos, Greifswaldo universiteto Baltistikos institute rengtose vasaros akademijose prisidėjusio prie būsimų senosios lietuvių raštijos tyrėjų mokslinių pažiūrų formavimo, simboliškai brėžia svarbaus etapo pabaigą. Šia knyga baigiami skelbti profesoriaus Friedricho Scholzo bei jo suburtų kolegų, lietuvių raštijos bičiulių, atlikti Bretkūno Šventojo Rašto vertimo tyrimai.

Apie žymųjį Bretkūno Biblijos publikavimo projektą mūsų mokslinėje spaudoje rašyta nemažai¹. Lituaništų

¹ Plg., pavyzdžiui: Zigmantas Zinkevičius, Didingas Bretkūno Biblijos leidimo projektas, *Blt* 37(1), 2002, 183–192; Jo-

bendruomenei (ir ne tik jai) jis kartu su Ferdinando Schöningho leidykla (serijos „Biblia Slavica“ specialioje skiltyje, skirtoje lietuviškai Biblijai) dovanojo prabangiai išleistas Biblijos vertimo (visų tomų) originalo dydžio faksimiles, psalmyno diplomatinį leidimą², Naujojo Testamento rankraščio tekstologinių

nas Palionis (rec.), *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die litauische Sprache von Johannes Bretke*, 2002, *Blt* 37(2), 2002, 353–360; Ona Aleknavičienė, Jolanta Zabarskaitė (red.), *Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas = Bibelübersetzer Johannes Bretke: lietuviškai Biblijai – 400 metų, tarptautinės parodos katalogas*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2002.

² Friedrich Scholz et al. (Hrsg.), *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die litauische Sprache von Johannes Bretke [...] und überarbeiteten Fassung dieses Psalters von Johannes Rhesa*, Paderborn, Munich, Vienna, Zurich: Ferdinand Schöningh, 2002.

tyrimų tomą³ bei čia aptariamą pagrindinių Naujojo Testamento dalių diplomatinį leidimą.

Taigi profesoriaus Rangės dėka turime beveik visą tyrėjui būtiną Bretkūno versto Naujojo Testamento komplektą: faksimilę ir per du tomus (t. y. čia recenzuojamą knygą bei minėtą anksčiau išleistą *Bausteine zur Bretke-Forschung*) išsidėsčiusį jo diplomatinį, beveik kritinį leidimą⁴ (teksto perrašą ir tekstologinį aparatą, komentarus bei juos sąlygojusius tyrimus). Kaip rengėjas mini recenzuojamos knygos pratarinėje, teksto perrašas buvo parengtas gerokai anksčiau, tačiau dėl tam tikrų priežasčių anksčiau, 1992-aisiais, buvo publikotas tik teksto palydimasis tyrimas. Be to, buvo pradėta rengti ir interaktyvi skaitmeninė Naujojo Testamento versija, bazė su morfologinėmis bei sintaksinėmis anotacijomis ir įvairių paieškų galimybėmis. Gaila, kad šis modernus ir labai parankus įvairiems lingvistiniams tyrimams įrankis nebuvo baigtas ir liko nepaskelbtas. Recenzuojamas Naujojo Testamento leidimas yra publikuotas ir PDF formatu⁵ – tai gerokai palengvins Bretkūno kalbos tyrėjų darbą, tačiau dėl nedidelių paieškos galimybių neat-

³ Jochen D. Range, *Bausteine zur Bretke-Forschung: Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, Paderborn et al.: Ferdinand Schöningh, 1992.

⁴ Dėl terminų žr. Paulius Subačius, *Tekstologija*, Vilnius: Aidai, 2001, 38.

⁵ https://www.schoeningh.de/flyer/tile/52461?print=pdf&pdfGenerator=healdless_chrome.

stos šiuolaikiškos elektroninės duomenų bazės. Taip pat tenka apgailestauti, kad dabar publikuojant šiek tiek patobulintą keturių Evangelijų bei Apaštalų darbų perrašą nepridėtos likusios Naujojo Testamento dalys – Apaštalų laišakai ir Apreiškimas Jonui (tai rankraščio paskutinis, aštuntasis, tomas). Taigi šis sudėtingas tekstologinis darbas dar laukia savo įgyvendintojų.

Nepaisant ką tik paminėtų dalykų, Rangės parengto darbo paskelbimas – reikšmingas ir aktualus įvykis lietuvių filologijoje, aukštai iškeliantis kartelę tekstologams, ateityje rengsiantiems likusių Bretkūno Biblijos rankraščių publikacijas. Pasirodžiusi knyga suteikia gerą pagrindą tolesniems lyginamiesiems lietuviško Naujojo Testamento istorijos tyrimams, tai patikimas tekstas, kuriuo remiantis galima gilintis į Bretkūno vertimą bei jo kalbą, į kalbos ypatybių kaitą, matomą iš rankraščio taisyčių. Naujojo Testamento leidimas nėra paviršutiniškas originalo pakartojimas spausdintinėmis raidėmis, jame labai subtiliai atskleidžiama visa Bretkūno vertimo virtuvė. Rengėjas siekė parodyti taisyčių chronologiją, atskirti momentinius ir vėlesnius taisyčius, pataisais, atliktas paties vertėjo ir kitų taisytojų.

Recenzuojamame veikalė aiškiai nurodytos vietos, kurių negalima perskaityti be interpretacijos, pažymėtas kiekvienas subjektyvesnis sprendimas, be to, jei reikia, korektūrų sluoksnyje papildomai minimi svarbūs tekstologiniai originalo ir faksimilės bruožai (pvz., teksto dalies išblukimas ar nenufotografavimas pusla-

pio kraštuose). Stengiantis kuo tiksliau dokumentuoti rankraščio savybes, perraše atspindėtos ilgiosios raidžių formos <f>, <g>, taip pat <β>, Bretkūno vartotam to meto rankraščiams būdingam <i> ir <j> sujungimui <ij> naudojamas atskiras ženklas, atspindėtos ir nosinės raidės su tašku apačioje, pvz., <u>. Tiesa, grafinio tikslumo laikytasi ne visada – rankraštyje lankelis virš <u> jau nebeperteiktas, rašytas tik virš <u> sukeltas apskritimas, numanant, kad taip žymėtas dvibalsis *uo*. Originalo parašymus interpretuoti teko ir kitais panašiais atvejais (ne tik dėl rašalo išblukimo ar popieriaus pažeistumo). Dėl Bretkūno įpročio gerokai toliau dėti tašką virš <i>, nebuvo lengva atskirti <iu> nuo <ui>, <imi> nuo <inu>, <nni> nuo <nin>. Panašiai dėl rašymo manieros rengėjams teko spėlioti, kur buvo parašyta mažoji, o kur didžioji <l>, <k> ir <f>. Tokio tipo interpretacijos ir kiti neatitikimai buvo detaliam išaiškinti knygos įvade, taigi skaitytojui, tyrėjui iš anksto buvo nurodytos sudėtingosios rankraščio šifravimo pusės ir galimas kitokių perskaitymų laukas.

Perrašo pagrindu pasirinktas pradinis, pirminis Bretkūno tekstas, o taisymai pateikiami dviejose skiltyse puslapio apačioje – tai pagrindinio, pirminio sluoksnio („Grundschrift“) bei vėlesnio sluoksnio („Korrekturschrift“) pataisos. Toks pateikimo būdas parinktas ir psalmyno leidimui (Scholz 2002), jis glaudžiai susijęs su paties vertimo pobūdžiu – Rangė nustatė, kad Bretkūnas savotiškai kaupė įvairius sunkesnių

teksto vietų vertimo variantus, tačiau nesiekė (ar nebeturėjo jėgų) išsirikti iš jų tinkamiausio, taigi rankraštis atspindi tarpinę teksto dailinimo stadiją, iš rankraščio taisyčių negalima suprojektuoti galutinio vertimo teksto, dažnai nematyti paskutinės autoriaus valios.

Reikia pripažinti, kad toks keliaaukštis medžiagos išdėstymas, įvairių sutartinių ženklų gausa (įsimintina maždaug 19 savitų ženklų) Bretkūno teksto skaitymą daro sudėtingą, skaitytojas turi pasistengti įgyti tam tikrus įgūdžius. Tačiau tai neišvengiama, nes ir pats Bretkūno rankraštis yra sudėtingas – įprastai ar savitai (skliaustais, pabraukimais) išbraukti vertimo variantai, prierašai įvairiose puslapio vietose ir įvairiomis kalbomis, kitų korektorių pataisos.

Kad Bretkūno tekstą perteikti nėra paprasta, rodo ir Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazė (www.seniejirastai.lki.lt), kurioje sudėta kiek kitokiu, dokumentiniu, principu perrašyta dalis Bretkūno Senojo Testamento tekstų. Čia orientuotasi ne į pradinį Bretkūno tekstą, o į jo paskutinių taisyčių sluoksnį. Rengėjams taip pat reikėjo sugalvoti papildomų, neįprastų tekstoplogijoje ženklų. Žiūrint iš Bretkūno Biblijos tyrėjo perspektyvos toks to paties rankraščio perrašo principų skirtingumas nėra geras dalykas – tyrėjui tai kelia papildomą painiavą, o ir nėra kuriama vieninga Bretkūno Biblijos perrašyto teksto visuma.

Atsižvelgiant į Bretkūno rankraščio, perrašo sudėtingumą, Rangės publikacijoje buvo galima laukti daugiau palan-

kumo neįgudusiam skaitytojui, daugiau ir platesnių sutartinių ženklų, santrumpų paaiškinimų. Nors įvardinėse dalyse užsimenama, kad „nicht genannte Abkürzungen im Tet (= Text – B. K., G. K.) des vorliegenden Bandes bedürfen keiner Erklärung“ (p. XII), yra vienas sutrumpinimas, kuris, regis, taip pat turėjo būti išaiškintas. Tai santrumpa „gl.“, kuri dažnokai pasitaikė pataisų apibūdinimuose, pvz., „^a gl. gerücht“ (p. 291). Veikiausiai čia galvoje turėtos *glosos*, bet tai nėra iš karto akivaizdu. Panašiai tik labiau pasigilinus pasidaro aišku, kad santrumpa „i. m.“ reiškia *in margine*. Svarstyti, ar siekiant kuo didesnio trumpumo (maketo eilutės trumpumo?) tikrai vertėjo pačiuose santrumpų išaiškinimuose trumpinti vokiečių kalbos artikelius (plg. p. XI t.).

Kiek platesni paaiškinimai galėjo būti ir įvado skirsnyje „Aufbau der Textedition“ (p. XXIII–XXVII). Štai teigiama, kad pateikiant momentines pataisas („Sofortkorrekturen“) siekta nustatyti, ar jos atliktos naujai prirašant vietoj (išbraukto) ankstesnio varianto („Sfk für...“), ar pertaisant kokį teksto vienetą („Sfk aus...“). Tačiau perrašę pasitaikantys „*Sfk für* +“, „*Sfk aus* +“ iš karto nėra suprantami. Ženklo + ženklų sąrašė neraiškiai. Tiesa, čia paaiškinta +++, kuriuo parodomas trys neperskaitytos raidės. Tik numanant, kad ir + atstoja neperskaitytą, neaiškiai vietą (raidę?), galima teigti, jog tikriausiai „*Sfk für* +“ byloja apie naują prirašytą fragmentą vietoj išbraukto neperskaityto, neaiškaus pradinio varianto. Analo-

giškai nuoroda „*Sfk aus* +“ veikiausiai liudija, kad buvo pertaisytas neaiškus, neperskaitytas variantas. Beje, pliuso ženklas vartojamas ir vėlyvųjų pataisų sluoksnyje – juo žymimi papildomai pridėti teksto vienetai (ne pakaitalai). Toks vieno ženklo daugiafunkciškumas taip pat gali kelti painiavos.

Pridurtina, kad kai kurios Bretkūno Naujojo Testamento leidimo santrumpos, vartoti ženklai iš dalies paaiškėja pavarčius Bretkūno psalmyno leidimo įvadą ir perrašą, parengtą Friedricho Scholzo (2002). Tačiau nors abu perrašai remiasi panašiu principu (pagrindas – pirminis Bretkūno rankraščio tekstas), matyti, kad ne visi čia vartoti ženklai sutampa; nuoroda „*Sfk für* +“ ir pan. visai nevartojama.

Recenzuojamas leidinys, kaip minėta, glaudžiai susijęs su Rangės anksčiau išleistu tekstologiniu Bretkūno vertimo tyrimu (1992). Juo remiasi knygos įvadas (p. XV–XXVII), taip pat ir gale įdėti konkrečių teksto vietų komentarai (p. *355–*469).

Knygos įvade pateikta svarbiausia informacija apie Bretkūno gyvenimą ir veiklą, rankraščio likimą, duotas išsamus rankraščio aprašymas, išvardyti Bretkūno naudoti šaltiniai. Svarbiausias pagrindinio teksto sluoksnio šaltinis buvo Liuterio Naujasis Testamentas (1546); Evangelijos pagal Luką – Vulgatos Siks-to-Klemenso leidimas; kaip papildomu šaltiniu galėjo būti remiamasi antruoju Liuterio Biblijos vertimo leidimu ir graikišku originalu. Rangė nustatė, kad versdamas Bibliją Bretkūnas naudojo

ir Baltramiejaus Vilento perikopių knyga⁶, o redaguodamas – savo parengtos postilės perikopėmis⁷. Buvo naudojamosi ir Erazmo Roterdamičio, Mikalojaus Lirano (Nicolas de Lyre, Nicolaus Lyranus arba de Lyra), Augustino Marliorato (Augustin Marlorat du Pasquier, Augustinus Marloratus) ir Pranciškaus Vatablio (François Vatable arba Vateblé, Watebled) Biblijos komentaris.

Komentaruose nemažai vietos skirta konkrečių taisyčių priežastims nurodyti, dėl to dažnai aptartas koreguotos frazės santykis su šaltiniais. Be to, komentaruose nemaža vertingų pastabų apie Bretkūno vertimo kalbą. Čia dar kartą akcentuoti ir savaip praplėsti 1992-ųjų studijos rezultatai – pastebėti įdomūs, kartais prieštaringi Bretkūno kalbos faktai, kurie laukia tolesnių lingvistinių tyrimų.

Komentarai pradedami nuo pastabos apie Bretkūno Naujajame Testamente matomas kelių šnektų balsių sistemas (p. *355). Apie tai užsimenama ir 1992-ųjų studijoje (48t., 68), tačiau recenzuojamame leidime ši mintis išplėtotą. Iš pirmo žvilgsnio gali kiek keis-

⁶ Baltramiejus Vilentas, *Euangelias bei Epiftolas / Nedeliu ir schwentuju dienofu fkaitomofias / Baßniczofu Chrikfchzoniſchkofu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia [...]*, Karaliaučius: Jurgis Ostenbergeras, 1579.

⁷ Jonas Bretkūnas, *Postilla, Tatai estī Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / Jakamui Baßniczioie Krikfchzoniſchkoie nūg Aduento ik Waeliku*, Karaliaučius: Jurgis Ostenbergeras, 1591.

tai atrodyti, jog teigiama apie dvi balsių sistemas, o jos pateikiamos su raidžių, ne garsų simboliais, pvz., „BNT <a> = nlit. <a> oder <o>“ (p. *355). Tačiau skaičiusiems Rangės studiją toks rengėjo nusistatymas žinomas – negalėdamas aiškiai apibrėžti fonetinės ar fonologinės vertės, kurią žymi Bretkūno grafemos, Rangė linkęs vartoti neutralius raidžių simbolius (dabartinės lietuvių kalbos raidės pateikiamos tik orientacijai, žr. Range 1992, 50). Vis dėlto šalia raidžių galėjo būti pateikti ir hipotetiniai garsai, juk raidės prašyte prašo „įgarsinimo“, net jei jis ir hipotetiškas.

Dvi konkuruojančias balsių sistemas Rangė nustatė remdamasis Bretkūno taisyėmis ir skirtingu grafemų pasiskirstymu Naujojo Testamento vertime. Bretkūno verstoje Evangelijoje pagal Luką, pirminiame variante, vietoj dabartinės <o> (~ bk [o]) vartojama <a>, o vietoj <uo> (~ bk [uo]) – <o> (taip teikė ir Biblijos vertimo taisytojas Gallus). Tuo tarpu kitoms Naujojo Testamento vertimo dalims būdingesnis rašymas <o> ir <uo>. Bretkūno neapsisprendimą atspindi korektūrų sluoksnius – antraštiniame Biblijos lape ir Mt 1 iš pradžių taisyta į <o> ir <uo>, tačiau vėliau grafemos vėl pertaisytos į <a>, atitinkamai <o>.

Šie pastebėjimai suteikia galimybę šiek tiek patikslinti ankstesnių tyrėjų teiginius dėl Bretkūno tekstų tarminių ypatumų. Zigmąs Zinkevičius manė, jog mažai susiaurėjusio *ā refleksas, kurį žymėjo Bretkūno iš pradžių vartota <a>, būdingas gimtajai Bretkūno Bambių šnektai iš Mažosios Lietuvos pietų

(būsimųjų baltsermėgių) ploto (1988, 71). O susiaurėjęs *o* (<o>), būdingas vėlyvesniam sluoksniui, Zinkevičiaus manymu, perimtas iš Labguvos, kurioje Bretkūnas ilgai kunigavo, šnektos (1988, 72). Tačiau paaiškėjus, kad Gallus, Bretkūno kaimynas, gyvenęs netoli Labguvos esančioje Laukiškoje, savo taisymuose teikė <a> (taip pat ir <o>), žymintį menkai diftongizuotą *o*, atitinkantį bendrinės kalbos *uo*), mažai susiaurėjusio *ā* negalima sieti su pietine Mažosios Lietuvos šnektą. Tai Labguvos šnektų bruožas. Jei teisingas Palionis, kuris formas su menkai diftongizuotu *o* laiko žemaitybėmis, žemaitiškų reikėtų laikyti ir ilgąjį ar pusilgį *a* (~ bk *o*). Beje, ankstesnieji Bretkūno tekstų tyrėjai yra patikę ir kitų žemaitiškų Bretkūno kalbos elementų, turbūt sietinų su Labguvos šnektomis (žr. Zinkevičius 1988, 72; Palionis 1967, 60), pvz., beafrikates formas, žemaitiško tipo lokatyvus, įvardžių ir pan. daugiskaitos datyvus *-ims*, liepiamąsias formas su *-ke-*, specifinį prielinksnių valdymą.

Tiek komentaruose, tiek savo studijoje Rangė (1992, 69) yra minėjęs ir formas, kuriose bendrinės kalbos *o* atitinka *uo*, pvz., gen. sg. *iūs ~ jos, schū ~ šio* (p. 391). Taigi senasis **ā* Bretkūno Naujajame Testamente turi trejopus atitikmenis: *ā* (<a>), *o* (<o>) ir retkarčiais *uo* (<uo>, <ū>). Paskutinis atitiksmo galėtų būti laikomas Mažosios Lietuvos šnektose pasitaikiusio *uo* bei *o* painiojimo rezultatu.

Tiesa, kaip matyti iš Rangės studijos, Bretkūnas vartojo ir kelias netikėtas for-

mas, kurių *uo* (<uo>, <ū>) yra vietoj lauktino *ū* (<u>), pvz., *iūs ~ jūs* (Rangė 1992, 69). Jei tai ne ortografijos dalykas (rutuliukas parašytas vietoj įprasto lankelio virš <u> ar pan.), atrodytų, jog čia pietų žemaičių hipernormalizmas (plg. Mažvydo *būfi ~ būsi*). Tačiau kitą pavyzdį *dūmą ~ dūmą* būtų galima aiškinti savita ankstyvųjų slavizmų garsų pakaita: slavizmą su šaknies balsiu *uo* turi ir latvių kalba (*duoma*); šiaurės žemaičiai taip pat dalyje senųjų slavizmų turi *uo*: *uostai, špuolia* (plg. aukštaičių variantus *dūma, ūstai, špūlia*). Kadangi apskritai ne visada galima patikimai atskirti raides <u> ir <ū> (lankelis ar rutuliukas virš <u> tekstuose dažnai parašytas neaiškiai), atrodo pamatuotas parengėjo sprendimas komentaruose atskirai nebeurodyti ir nebeaptarti savitų parašymų su <ū> ([u]?) ar <ū> ([ū]?).

Rangė atkreipė dėmesį į grupelę formų su *a, e* vietoj lauktino *ai, ei*, kurias iš pirmo žvilgsnio galima būtų traktuoti tik kaip ortografinius apsirikimus. Tačiau kitaip jas traktuoti verčia tai, kad formos išsibarsčiusios visame Naujojo Testamento vertime, pvz., *pawafe*, tuoj pat pataisytas į *pawafe, wafiu* → *wafiu, kap* → *kaip, galeios*, vėliau pataisytas į *gaileios, prakeiktieghi*, vėliau <i> išbraukta: *prakeiktieghi, priweŕdeio* 'priveizdėjo', *fzweto* 'svieto' (žr. p. *357 ir kt.). Be to, yra ir hiperkorekcijų, pvz., *gailite* vietoj *galite* (vėliau klaida atitaisyta; žr. Lk 5,34).

Įvertinimo laukia ir pasitaikančios formos *raikia* (→ *reikia*), *fwaikas* (~ *sveikas*) (p. 405).

Abejones kelia Rangės komentaras dėl *perβeghimas* ~ *peržengimas* rašybos: „Die Schreibung <gh> [j] anstelle von <g> [g] hat hier sicher eine sprachwirdliche (mundartliche Basis)“ (p. 390). Lietuvių dialektologinėje literatūroje nepavyko užtikti nė vienos užuominos, kad šnektose būtų linkę varijuoti [j] ir [g].

Be rašybos, neretai atspindėjusios tarminę fonetiką, studijoje ir recenzuojamoje knygoje nemaža dėmesio skirta Bretkūno vertimo leksikai.

Rangė ir čia pastebėjo tam tikrą leksikos sluoksniavimąsi, leksikos skirtumus įvairiose vertimo dalyse. Štai labai subtiliai atkreiptas dėmesys į žodžių *kunigas* ir *kaplonas* semantinę diferenciaciją (p. 373t.). Evangelijos pagal Luką vertime *kunigas* reiškė tik ‘vadovas, valdytojas, vyriausiasis’, o dvasininką, kunigą įvardijo polonizmas *kaplanas*. Vėliau Bretkūnas apsisprendė *kunigas* vartoti mums įprasta reikšme, tačiau kartkartėmis paliko (ne be taisytojo Gallaus įtakos) ir senųjų „inkliuzų“: greta *Wiriaufieghi kunigai* Evangelijos pagal Matą vertime prirašė variantą *Kunigai Kaplonų*.

Iš komentarų aiškėja, kad Bretkūno nuostatos keitėsi ir dėl žodžių variantų *Angelas*, *Anielas*, *Anialas*; *užmušti*, *nužavinti*; *angu*, *alba*, *arba*; *kaip*, *jog*; *šitai*, *šiskat*; *terp*, *terpei*, *tarp* ir kt. vartojimo (p. 357, 391, 396, 401, 402).

Bretkūno vertimo leksikos nagrinėjimas suteikė papildomų duomenų lietuvių kalbos žodynui. Antai Naujojo Testamento duomenys patvirtino dalelytės *buik* ‘ar’ egzistavimą (p. 360) – LKŽ šis žodis fiksuotas tik iš Bretkūno postilės,

su klaustuku. O štai LKŽ pateiktas vertime neva vartotas *stonaroka* ‘palapinė’ pasirodė besąs žodis nebuvo (žodžio perskaitymo klaida) – Rangės tyrimai (p. 409; 1992, 251t.) patikimai įrodė, jog iš tiesų reikėtų rašyti *stonauka* ‘palapinė’ (plg. rankraščio dgs. gal. *Stonawkas*). Šis žodis, beje, įrašytas Gallaus ranka ir niekur kitur daugiau nėra fiksuotas. Kad toks variantas galėjo būti, netiesiogiai rodo Bretkūno keliskart vartotas *stonavyčia* ‘palapinė; romėnų kareivinės Jeruzalėje’. Abu žodžius reikėtų traktuoti kaip individualius skolinius ar perdirbinius. Nei *stonavyčia*, nei *stonauka* neturi tikslaus skolinimo prototipo, plg. tik s. le. *stanek* ‘palapinė’, *stanowisko* ‘užeigos namai, gyvenvietė; poilsio vieta; (XVII a. vid.) kariuomenės sustojimo vieta’, *stanowiszczce* ‘palapinė; karinė stovyklavietė, nuovada, postas, sargyba, sargybos postas’⁸. Remiantis Smoczyński etimologiniu žodynu⁹, galima daryti prielaidą, jog Bretkūno ir Gallaus skolinimo šaltinis buvo s. le. *stanowisko* ar *stanowiszczce*, o skolinio pabaigą jie pakeitė skirtingai – veikiausiai sekdami dažnesniais žodžiais (slavizmais), kurių fonetiškai panaši priesaga, baigmuo buvo *-yčia*, *-avyčia*, atitinkamai, *-ka*, *-auka* (plg. *turgavyčia*, *mokavyčia* ‘svogūno formos bažnyčios kupolas’, *ranka-*

⁸ Stanisław Urbańczyk et al. (red.), *Słownik Staropolski* 8, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1981, 414.

⁹ Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 1560.

vyčia '(dalgio ar kt.) rankena, ielakstis'; *rankauka* 'megztas rankogalis, riešinė', *stačiauka* 'žiogrio statinis'¹⁰. Taip pat negalima atmesti minties, kad siūlydamas vertimo variantą Bretkūnas netiksliai prisiminė Gallaus teiktą žodį ir jį savaip pakreipė. Kad Bretkūnui (ir Gal-lui) žodžiai su baigmeniu *-yčia* nebuvo svetimi, liudija ir *hapax legomenon kaipnyčia* (*kapinyčia?*) 'kapinės, palaidojimo vieta' (p. 80, 378) bei keli pavyzdžiai iš Senojo Testamento vertimo *koplyčia* Ez 20,29, *mėsinyčia* Pat 7,22 (Gallaus įrašas). Tiesa, neaišku, kodėl atitinkamos Bretkūno vertimo vietos perraše (taisymų skiltyje) įrašyta „Stanawkas“ su pirmuoju *a* (komentaruose bei 1992-ųjų studijoje minima vien forma su *o*). Veikiausiai tai korektūros klaida (viena kita jų, deja, recenzuojamoje knygoje pasitaiko).

Dėl vienos lekšemos, kurios rengėjas pasigenda LKŽ, egzistavimo reikėtų paabejoti. Čia galvoje turimas žodis *naunysta* 'jaunystė', atspindimas pradiniam Bretkūno vertime Mt 19,20 („naunifšos“, p. 58, 371). Forma *naunifšos* Bretkūno iškart buvo pataisyta į *iaunifšos* (o ši kiek vėliau pertaisyta į *iaunifšes*). Taigi tai galėjo būti tiesiog Bretkūno suklydimas, kurį jis tuoj pat pataisė. Pasižiūrėjus į faksimilę (44v) atrodo, jog jis teparašė *n* ar *nau* ir iškart pasitaisė. Kodėl buvo pradėta rašyti <n>, tegalima spėlioti: dėl žodžio *jaunysta* viduryje buvusio *n*, o

¹⁰ Plg. dar Pranas Skardžius, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas, 1941, 122, 140, 161.

gal dėl numanomame graikiškame šaltinyje buvusio νεότητος? Vargu ar įtaką čia galėjo daryti žodis *naujas* ar net prūsų *nauns* 'naujas'. Abiem atvejais žodžiai yra nutolę semantiškai. LKŽ nurodoma *naujas* septintoji reikšmė 'jaunas' bent jau senosios raštijos požiūriu yra klaidinga. Mat visuose LKŽ cituotuose pavyzdžiuose – Mažvydo giesmėje, Vaišnorio *Margarita Theologica* (1600) kalbama apie naująjį (ne jaunąjį!) žmogų, kurį sukuria krikščionių tikėjimas, plg.: „Sena βmogu tu ramink: Naughi βmogu gaiwink“ (MG 345; „Den alten menschen krencke / das der new leben mag“¹¹); „Diewa prifiwertime nauie ūchirdi ir naughi žmogu teipo futwerenti“ (MT 69; „DEUM in conversione cor novum et hominem novum ita creare“¹²).

Tam tikrų abejonių kelia ir konstrukcijos *kurfai pagatawitū*, pavartotos Mk 1,2 („Schitai, fiuncziū¹³ mano¹⁴ Anielą¹⁵ pirm tawęs, kurfai pagatawitū¹⁶ tawo kielį¹⁷ pirm tawęs“) interpretaci-

¹¹ Guido Michellini (red.), *Marty-no Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 407.

¹² Guido Michellini (red.), *Simono Vaišnorio 1600 metų „Žemczuga Theologischka“ ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 207.

¹³ Taisyta į *fiuncziū afch*, toliau – į *afch fiuncziū*.

¹⁴ Taisyta į *fawa*.

¹⁵ Taisyta į *Angelą*.

¹⁶ Taisyta į *pagatawis*.

¹⁷ Taisyta į *kelį*.

ja. Rengėjas ją laiko verstine, paveikta vokiško šaltinio (*der da bereitete deinen weg fur dir*), o taisymą į būsimąjį laiką formą *pagatawis*, sutampantį su atitinkama vieta Vulgatoje (*qui praeparabit viam tuam ante te*), pabrėžia esant nepriklausomą nuo Vulgatos. Sutapimas su Liuterio vertimu nebūtinai reiškia, kad ši santykinė tikslo konstrukcija yra klaidinga; panašias formuluotes Bretkūnas vartojo ir postilėje („Ir terpei laves pradeia klaufineti / kurfai terpei iu butu / kurfai tatai daritu“ BP I, 362), jų esama ir Chylynskio Biblijoje: „Nusiufkit wienu ifz jufu kurfey atwefstu broli jufu“ (Pr 42,16). Ar ne per kategoriška teigti, kad taisymas į būsimąjį laiką padarytas nenusižiūrėjus į lotynišką tekstą?

Žvalgantis į formalesnius, techniškesnius recenzuojamos knygos aspektus akį džiugina turtingas knygos apipavidalinimas: prabangus viršelis, puiki popieriaus kokybė, priešlapių vandens ženklai, nesuspaustas teksto išdėstymas su skaitytojui patogiomis nuorodomis įvadinės dalies paraštėse. Kaip jau minėta, korektūros klaidų nėra daug. Daugėliau jų pastebėta įvadinėse dalyse, pvz., *Seperatausgabe* (p. XVIII; = *Separataus-*

gabe), *Buchsrahen* (p. XXII; = *Buchstaben*), *un unterschiedlichem Grade* (p. XXII; = *in unterschiedlichem Grade*), *Text in in* (p. XXIII; = *Text ist in*), viena kita klaida matyti komentaruose, pvz., *auferhalb* (p. 370; = *außerhalb*), *Währen* (p. 380; = *Während*).

Taigi bretkūnianos tyrimai toliau žengia į priekį. Jaunesniajai lietuvių senosios raštijos tyrėjų kartai profesorius Rangė įteikia patikimą tekstą, beveik atstojantį Bretkūno originalą, o dėl kritinių komentarų ir patogumo naudotis netgi jį pranokstantį. Tai savotiškas įpareigojimas prilygti ir tęsti sudėtingų, daugialypių Bretkūno tekstų tyrimus, skelbti juos ne tik spausdintu pavidalu, bet ir elektroninėje terpėje.

Birutė KABAŠINSKAITĖ,
Gina KAVALIŪNAITĖ
Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[birute.kabasinskaite@flf.vu.lt]
[gina.holvoet@flf.vu.lt]